

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra sociologie

Bakalářská práce

Koresidence s prarodiči a její vliv na prospěch dětí

Dominika Sladká

Vedoucí práce: prof. PhDr. Martin Kreidl M.A., Ph.D.

Brno 2018

Poděkování

Děkuji panu prof. PhDr. Martinu Kreidlovi, M.A., Ph.D. za cenné rady, odborné vedení, podnětné diskuze a vstřícný přístup při vedení mé práce. Děkuji také své rodině, bez jejíž podpory při studiu by tato práce nevznikla.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Brně dne 5. 5. 2018

Dominika Sladká

OBSAH PRÁCE

Úvod	5
I. Teoretická východiska.....	6
A) Mezigenerační vztahy a třígenerační domácnosti	6
B) Role vzdělání v procesu sociální stratifikace	8
C) Vliv rodiny na vzdělanostní a životní šance dítěte	9
D) Vliv koresidence s prarodiči na prospěch dítěte	11
II. Metodologie	15
A) Výzkumné otázky a hypotézy	15
B) Data.....	16
C) Proměnné	17
D) Metody analýzy	19
III. Analýza.....	20
A) Asociace mezi proměnnými	21
B) Testování hypotéz.....	24
C) Shrnutí a limity analýzy.....	28
Závěr.....	29
Bibliografie	31
Seznam obrázků a tabulek	35
Jmenný index.....	36
Anotace	37
Abstract.....	38

ÚVOD

Školní prospěch dítěte je z velké části předurčen rodinným prostředím, v němž dítě vyrůstá. Děti chudých a méně vzdělaných rodičů často dosahují horších školních výsledků než děti z bohatších a vzdělanějších rodin. Tento rozdíl není způsobený jen tím, že si zámožnější rodiče mohou dovolit dítě finančně podporovat při studiu, kupovat mu knihy, platit mu zájmové kroužky a dopřát mu vlastní pokoj, v němž se může nerušeně učit, ale způsobuje ho i výše očekávání. Děti z chudých rodin většinou neočekávají, že by mohly jít na vysokou školu, přestože mohou mít potřebné schopnosti, a tak se na střední škole příliš nesnaží. Zajištěné děti naopak často cítí ze strany rodičů větší podporu – bohatší rodiče mají vyšší očekávání ohledně vzdělání svých potomků a více se zajímají o jejich školní povinnosti. To všechno přispívá k rozdílům ve školním prospěchu [Možný 2000; Davis-Kean 2005; McLahanan, Sandefur 1994]. Vzdělání je přitom významným mobilitním kanálem, „je tím, co vymezuje pozici člověka na trhu práce, co ve značné míře ovlivňuje typ zaměstnání, které vykonává, a co do jisté míry souvisí s jeho příslušností k sociální třídě,“ [Katrňák 2004: 19]. Přesto je šance na vzdělání ovlivněna rodinným prostředím dítěte. Horší prospěch mohou mít například děti z neúplných rodin nebo děti s velkým počtem sourozenců [McLahanan, Sandefur 1994; Hirschová, Kreidl 2012].

Znevýhodnění se však netýká pouze dětí z neúplných nebo velkých rodin. Horší školní výsledky mohou mít také děti z třígeneračních domácností [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017]. Jejich školní prospěch je ovlivněn především socioekonomickým statutem a pozorností, kterou dětem věnují rodiče. Asociace mezi soužitím s prarodiči a prospěchem se však v různých zemích liší – zatímco ve vyspělých zemích mívají horší výsledky děti z třígeneračních domácností, v méně vyspělých zemích tomu může být opačně [Kreidl, Hubatková 2014; Pong, Chen 2010]. V Česku už dnes mnoho rodin v třígeneračních domácnostech nežije. V menší míře se s nimi však lze setkat, a to především na venkově a v menších obcích [Kuchařová et al. 2017; MPSV 2004]. Žádný výzkum se ale zatím nezabýval tím, jak soužití s prarodiči ovlivňuje právě české děti.

Cílem této práce je zjistit, zda a v jaké míře soužití s prarodiči ovlivňuje výsledky českých dětí. Práce také zkoumá, zda existuje rozdíl v tom, jak soužití s prarodiči působí na výsledky dětí v úplných a v neúplných rodinách. K zodpovězení výzkumných otázek nám slouží česká data z výzkumu Programme for International Student Assessment (PISA) z roku

2000.¹ PISA zkoumá čtenářskou, matematickou a přírodovědnou gramotnost patnáctiletých dětí. My pracujeme s daty zaměřenými na čtenářskou gramotnost, protože právě ta byla v první vlně výzkumu v roce 2000 zkoumána nejpodrobněji. Kromě toho pracujeme s informacemi týkajícími se rodiny a domácnosti dítěte pocházejícími ze studentského dotazníku PISA.² Díky množství informací z výzkumu PISA jsme metodou mnohonásobné lineární regrese schopni odhadnout, jak velký vliv má na čtenářskou gramotnost soužití s prarodiči, i které další faktory na tento vliv působí.

I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V této části práce se zabýváme vlivem soužití s prarodiči na výsledky dětí. Než však předložíme výsledky klíčových výzkumů provedených na toto téma, je nutné zodpovědět několik důležitých otázek: V jakém stavu jsou dnes vztahy mezi generacemi? Jak časté je dnes v českých rodinách soužití více než dvou generací? Proč je důležité studovat vztah rodiny a vzdělání? Jaký je obecně vliv rodiny na život a prospěch dítěte? Právě těmito tématy se zabývají následující podkapitoly.

A) MEZIGENERAČNÍ VZTAHY A TŘÍGENERAČNÍ DOMÁCNOSTI

Porovnáme-li stav rodiny ve 21. století a před sto lety, zjistíme, že v oblasti mezigeneračních vztahů došlo k mnoha změnám souvisejícím se současnými demografickými trendy. V důsledku rostoucí naděje dožití mají děti více žijících prarodičů, kteří jsou v jejich životě přítomní po delší dobu. Prarodiče jsou přítomní nejen v dětství svých vnoučat, ale i při jejich dospívání a v rané dospělosti. Dnešní děti navíc mívají méně sourozenců, bratranců a sestřenic – nemusí se tedy o pozornost prarodičů dělit s mnoha dalšími dětmi. Prarodiče v dnešní době také bývají zdravější než před sto lety. Díky tomu mají více peněz i času, který mohou dětem věnovat. Technologie navíc kontakt mezi prarodiči a vnoučaty velmi usnadňují [Uhlenberg 2004]. Bengston [2001] proto tvrdí, že ve 21. století bude důležitost mezigeneračních pout narůstat a prarodiče budou čím dál důležitější k zajištění správného fungování rodiny. Neexistuje však žádná norma, jak by správné prarodičovství mělo vypadat. Vztah mezi dětmi a jejich prarodiči je víceméně dobrovolný [Attias-Donfut, Segalen 2002]. „Role prarodiče je dynamická a mění se, když se mění sama rodina, když se členové rodiny žení, rozvádějí a stěhují, když děti dospívají a prarodiče stárnou,“ [Ochiltree 2006: 3].³ Prarodiče tedy v životě

¹ Zdroj dat: OECD. 2000. The PISA International Database [datový soubor]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/pisa/data/database-pisa2000.htm>.

² S daty z roku 2000 pracujeme právě proto, že jsou nejbohatší na informace o rodině a domácnosti dítěte.

³ Všechny přímé citace anglicky psaných textů v této práci jsou vlastními překlady autorky práce.

dítěte mohou zastávat různé role – existují takoví, kteří se o svá vnoučata téměř nezajímají, jiní pomáhají s péčí o děti, jak jen mohou. Někteří prarodiče s vnoučaty dokonce sdílejí jednu domácnost nebo jeden dům.

Tato práce má za cíl zjistit, zda a v jaké míře takové soužití ovlivňuje výsledky českých dětí v testu čtenářské gramotnosti. Soužitím (neboli koresidencí) s prarodiči v této práci míníme soužití ve třígenerační domácnosti – tedy v domácnosti, v níž žije dítě, minimálně jeden z jeho rodičů a alespoň jeden prarodič. Rozlišují se dva typy třígeneračního soužití. V prvním typu soužití sdílí tři generace jednu domácnost. Druhým typem třígeneračního soužití je soužití v jednom domě, avšak v oddělených domácnostech. První typ soužití v evropském kontextu nejčastěji vzniká z finančních důvodů. Důvody vedoucí ke vzniku druhého typu soužití však častěji bývají emocionální nebo instrumentální – například touha po častějším mezigeneračním kontaktu nebo pomoc s péčí o dítě [Isengard, Szydlik 2012].

Mezigeneračních vztahů a mezigenerační solidarity si Češi velmi cení. Většina prarodičů je se svými vnoučaty v kontaktu alespoň jednou týdně. Polovina prarodičů také občas pomáhá s péčí o vnoučata nezávisle na tom, jak daleko od nich žijí a zda jsou ekonomicky aktivní. Frekvence péče o vnoučata je však na charakteristikách prarodiče závislá. Ovlivňuje ji například pohlaví prarodiče či jeho věk. Častěji než muži o svá vnoučata pečují ženy. Z věkového hlediska jsou ve starání se o děti neaktivnější prarodiče do 59 let včetně, a naopak nejméně se o vnoučata starají prarodiče ve věku 70 a více let. Také záleží na rodinném stavu prarodiče – nejvíce o vnoučata pečují prarodiče ženatí či vdaní. Z hlediska vzdělání je intenzita péče o vnoučata nejsilnější u prarodičů s vysokou školou a z hlediska ekonomické aktivity zase u těch, kteří nepracují (včetně těch, jež jsou v důchodu) [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014].

I přesto, že si jednotlivé generace jsou ochotné pomáhat, zároveň si cení své nezávislosti. Dnešní mladí lidé se před založením rodiny snaží vytvořit si vlastní domácnost, tedy zajistit si bydlení a jistý zdroj příjmů. V tomto ohledu se jim může dostat pomoci i ze strany rodičů a širší rodiny. Některé dříve rodinné funkce však postupně převzal stát, proto už dnes není nutné, aby například mladí lidé ve finanční tísní museli žít s rodiči – vícegenerační soužití tedy ztrácí své opodstatnění a je dnes spíše ojedinělé [Kuchařová et al. 2017]. Častěji se s ním lze setkat na venkově a v menších obcích, kde lidé většinou žijí ve vlastních domech. Ve městech, kde převažuje nájemní bydlení, je vícegenerační soužití méně častou záležitostí [MPSV 2004].

Podle údajů Českého statistického úřadu [ČSÚ 2018] v roce 2017 tvořily úplné smíšené rodiny 12,2 % a neúplné smíšené rodiny 5,6 % z celkového počtu domácností. Smíšená rodina je taková, kterou kromě rodičů a závislých dětí tvoří ještě další přidané osoby [Höhne, Kuchařová, Palonciová 2016]. Ne vždy je přidanou osobou v domácnosti prarodič dítěte, je však pravděpodobné, že třígenerační domácnosti tvoří velkou část z těchto necelých 18 % domácností.⁴ Pro srovnání, v roce 2006 byl podíl úplných smíšených rodin 15,1 % a podíl neúplných smíšených rodin 7,1 % – jejich počet tedy opravdu klesá [ČSÚ 2007].⁵ Přesto v Česku některé děti stále žijí v třígeneračních domácnostech. Ví se však málo o tom, jak soužití s prarodiči ovlivňuje jejich výsledky. V této práci se proto zaměřujeme na to, jak koresidence českých dětí s prarodiči ovlivňuje jejich čtenářskou gramotnost, která je jedním z ukazatelů školních výsledků. Předtím je však nutné ukázat, jak rodina obecně ovlivňuje šance dítěte na úspěch.

B) ROLE VZDĚLÁNÍ V PROCESU SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE

Naši práci lze zasadit do kontextu výzkumů zaměřených na sociální stratifikaci a s ní související vzdělanostní nerovnosti. Oblast sociologie zabývající se sociální stratifikací vychází z toho, že každá společnost musí své členy distribuovat na různé sociální pozice, s nimiž se pojí vykonávání různých povinností. Kdyby vykonávání všech těchto povinností vyžadovalo stejné schopnosti, bylo stejně důležité pro společnost a působilo stejně na lidský organismus, příliš by nezáleželo na tom, kdo pozice spojené s různými povinnostmi obsazuje. Ve skutečnosti však na obsazení pozic záleží, protože některé jsou pro společnost důležitější a některé lidem přinášejí větší spokojenost než jiné [Davis, Moore 1945]. Pozice může být člověku připsána už od narození nebo jí může dosáhnout vlastními silami, a různé společnosti se liší tím, do jaké míry jsou v nich pozice připisovány už pouhým narozením [Blau, Duncan, Tyree 2008]. Ve společnostech, kde je tato míra vysoká, jsou někteří lidé „předurčení k úspěchu a jiní

⁴ S přidanou osobou v domácnosti podle Höhne, Kuchařové a Palonciové [2016] nejčastěji žijí rodiny s jedním závislým dítětem, pravděpodobně tedy mladé rodiny, které svou bytovou situaci ještě nemají vyřešenou. V tomto případě je nejspíš přidanou osobou v domácnosti právě prarodič (či prarodiče). Mezi smíšené rodiny se však počítají i rodiny se dvěma nebo více dětmi, kde už některé z dětí nesplňují definici závislého dítěte (je tedy ekonomicky aktivní nebo starší 26 let, ale stále hospodář s rodinou). Často se společně hospodaření týká také rodin se čtyřmi a více dětmi, které mohou být v horší sociální situaci (zde může být přidanou osobou také prarodič).

⁵ Zde se nabízí pohled do zahraničí – srovnání však není snadné, jelikož v Česku máme přibližnou informaci o podílu třígeneračních domácností na celkovém počtu domácností, kdežto například v USA máme informaci o podílu obyvatel žijících ve vícegenerační domácnosti (tzn. v domácnosti, kde žijí minimálně dvě dospělé generace, popřípadě prarodič a jedna nebo více dalších generací). V roce 2008 v takové domácnosti žilo 16 % obyvatel USA [Taylor et al. 2010]. Podle dalších statistik žije v Severní Americe 19 % lidí nad 60 let (včetně) se svým dítětem nebo vnoučetem. V západoevropských a severoevropských zemích jich takto žije 15 % a v jihoevropských zemích 38 %. V Asii žije se svým dítětem nebo vnoučetem průměrně 74 % osob ve věku 60 a více let [United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2005].

k neúspěchu,“ [Jencks et al. 2008: 499]. Lidé navíc část zvýhodnění či znevýhodnění přenášejí na své potomky [ibid.].

Hlavní roli v tzv. mezigeneračním transferu statusových privilegií hraje vzdělání: „*Děti chudých a nevzdělaných budou chudými, protože budou stejně jako jejich rodiče málo vzdělané, zatímco děti bohatých a vzdělaných budou bohaté, protože budou mít otevřené dveře k vyššímu a kvalitnějšímu vzdělání,*“ [Kreidl 2008: 28; zvýraznění v originále]. Vzdělání však není pouze nástrojem mezigeneračního přenosu, ale i nástrojem sociální mobility – „dosažení vyšší úrovně vzdělání zpravidla otevírá přístup k vykonávání prestižnějšího povolání, usnadňuje budování důležitých sociálních sítí a hraje klíčovou roli v dosažení vyšší životní úrovně,“ [Trhlíková, Úlovcová 2010: 151].

Vzdělání tedy v dnešní společnosti zastává obzvlášť důležitou roli. Je proto důležité zkoumat, které faktory ovlivňují přístup ke vzdělání či dosažení určitého stupně vzdělání. V následující kapitole jsou tyto faktory shrnuty.

C) VLIV RODINY NA VZDĚLANOSTNÍ A ŽIVOTNÍ ŠANCE DÍTĚTE

Rodina má na úspěch dítěte v životě velký vliv. Ovlivňuje ho skrze „podmínky, jež spoluvytvářejí jeho výkon ve škole, rozhodují o jeho úspěchu při zkouškách, a tím mu otvírají anebo zavírají bránu k vyššímu vzdělání a skrze ně k určitým povoláním a společenským postavením,“ [Možný 2000: 89]. Jednou z těchto podmínek je například socioekonomický status rodiny.

Příjem rodičů může dítěti buď umožňovat, nebo naopak znemožňovat dosažení stupně vzdělání, na které dítě aspiruje – chudí rodiče si například nemohou dovolit financovat náklady spojené se studiem či přijít o možný příjem, kterým by dítě mohlo přispívat do rodinného rozpočtu, kdyby místo studia pracovalo [Taubman 1989]. Příjem rodičů může ovlivňovat také bydlení, které si rodina může dovolit. Rodina s vyššími příjmy dítěti může dopřát vlastní pokoj a klidné místo k nerušenému učení. Může si také dovolit kupovat dítěti různé stimulující hračky, dopřát mu kvalitnější stravu nebo ho učit různým sportům. Dostatečně zabezpečená rodina si také může dovolit žít v „lepší susedství“, kde se dítě může stýkat s podobně zvýhodněnými kamarády a navštěvovat kvalitnější školy [Možný 2000]. Součástí socioekonomického statusu rodičů je i jejich vzdělání, které na prospěch dítěte taktéž silně působí. Prospěch může být vzděláním rodičů ovlivněn jak přímo, tak i nepřímo prostřednictvím aspirací a stylu výchovy – vzdělaní rodiče mají většinou vyšší očekávání o vzdělání svých dětí a také více podporují jejich čtenářské návyky. To vše může přispívat k lepším výsledkům dětí [Davis-Kean 2005].

Rodiče s vyšším socioekonomickým statusem dětem často také věnují více pozornosti [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017]. A právě pozornost rodičů je další faktor, který silně ovlivňuje školní výsledky dítěte. Jak již bylo zmíněno, na děti působí například podpora čtenářství ze strany rodiny. Děti, jejichž rodiče jim čtou, dosahují ve škole lepších výsledků. Důležité také je, zda se rodiče zajímají se o to, jak se dítěti daří ve škole nebo jaké mají očekávání ohledně vzdělání svých dětí [McLahanan, Sandefur 1994; Castro et al. 2015; Fan, Chen 2001].⁶ Důležité je však i očekávání dětí – děti, které nepočítají s tím, že by mohly jít na vysokou školu, přestože třeba mají potřebné schopnosti, se na střední škole mohou méně snažit. Takovéto nízké aspirace většinou mají právě děti ze socioekonomicky znevýhodněných rodin [McLahanan, Sandefur 1994]. Česko patří k zemím, kde jsou vzdělanostní aspirace sociálním původem determinovány velmi silně – tato determinace je dokonce jedna z nejsilnějších ze zemí OECD [Matějů, Smith, Basl 2010]. Vzdělanostní aspirace jsou přitom „jedním z nejsilnějších prediktorů (...) vzdělávací a profesní dráhy“ dospívajících [Matějů, Soukup, Basl 2007: 49].

S pozorností, kterou rodina věnuje dítěti, úzce souvisí socializační faktory, které jsou dalším determinantem úspěchu dítěte. Pokud má dítě ve svém okolí dostatek dospělých se stálým zaměstnáním, je tím podporováno v chování, které mu může zajistit úspěch ve škole i v pozdějším zaměstnání. Takto zvýhodněné dítě si nejspíše bude vážit vzdělání, respektovat školní pravidla a tvrdě pracovat. Pokud má naopak dítě ve svém okolí mnoho nezaměstnaných, může docházet k opačnému efektu [Wilson 1997]. Prostředí, v němž dítě vyrůstá, na něj také působí prostřednictvím sociální kontroly. Pokud dítě nezná dostatek dospělých, kteří mu mohou jít příkladem nebo se mu věnovat, roste na úkor vlivu dospělých vliv vrstevnické skupiny, což může vést například k úpadku respektu dítěte vůči školním pravidlům [Ainsworth 2002]. K působení socializačních faktorů i k sociální kontrole dochází v rodině i v sousedství. A jelikož je volba sousedství i pozornost rodiny většinou vázána na socioekonomický status rodiny, je pravděpodobné, že je i sociální kontrola silnější u dětí ze socioekonomicky znevýhodněných rodin.

Víme tedy, že horší školní prospěch je především problémem dětí, které jsou znevýhodněné buď z hlediska socioekonomického statusu nebo z hlediska pozornosti, kterou

⁶ Lareau [2000] zjistila, že přístup rodičů ke vzdělání dětí se liší v závislosti na sociální vrstvě. Vztah mezi dělníckými rodiči a školou nazvala odloučením (separation) a vztah mezi rodiči z vyšší střední třídy nazvala spojením (interconnectedness). Koncept odloučení poukazuje na to, že dělníční rodiče nechávají vzdělávání svých dětí plně v rukách učitelů. O vzdělávací proces se tyto rodiče nezajímají, a pokud se o škole baví, týkají se jejich výroky většinou neakademických záležitostí. Matky z dělníckých rodin se s dětmi sice učí a kontrolují jim domácí úkoly, ale ne v takové míře, jakou by učitelé očekávali. Rodiče s vyšších vrstev (koncept spojení) naopak chápou, že odpovědnost za vzdělání potomků má nejen škola, ale i rodina, a proto se zajímají o výuku dítěte a s dětmi se do školy pečlivě připravují.

jim rodiče věnují. Takto znevýhodněné jsou často například děti z neúplných rodin. Pokud dítě žije pouze se svou matkou, může oproti dětem z úplných rodin strádat hned ve třech dimenzích socioekonomického statusu – má v domácnosti méně knih a má méně vzdělané, a navíc i hůře zaměstnané rodiče [Hampden-Thompson 2009].⁷ Dětem žijícím pouze s jedním rodičem se také může dostávat neadekvátní pozornosti a vedení rodičů [Astone, McLanahan 1991; McLanahan, Sandefur 1994]. V důsledku toho mají například dvakrát větší riziko, že nedokončí střední školu, nebo jednou a půl krát větší riziko, že budou v pozdním dospívání a na začátku dospělosti nečinní – tedy že nebudou studovat ani pracovat. Část horšího školního prospěchu v neúplných rodinách může mít na svědomí i očekávání dítěte – například děti žijící bez otce si často nejsou jisté, zda mohou počítat s finanční podporou rodičů v případě, že půjdou na vysokou školu, a proto raději sníží svá očekávání. Část dětí žijících v neúplných rodinách také může být ovlivněna rozvodem, který je pro dítě stresující záležitostí, a tak může přispívat k horším školním výsledkům [McLanahan, Sandefur 1994; Hetherington, Stanley-Hagan, Anderson 1989].

Stejně tak, jako bývají znevýhodněné děti z neúplných rodin, mohou být znevýhodněné také děti z třígeneračních domácností. Všude to tak ale není – ze socioekonomického hlediska jsou děti z třígeneračních domácností znevýhodněné jen ve vyspělejších zemích na vyšší úrovni modernizace [Kreidl, Hubatková 2014]. Děti z třígeneračních domácností mohou být znevýhodněné nejen socioekonomicky, ale také se jim často dostává menší pozornosti ze strany rodičů, která má také vliv na jejich prospěch [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017].

D) VLIV KORESIDENCE S PRARODIČI NA PROSPĚCH DÍTĚTE

Děti z třígeneračních domácností tedy mohou být znevýhodněné hned v několika oblastech. A protože tyto oblasti mohou ovlivňovat výsledky dítěte, mohou být děti žijící s prarodiči znevýhodněné například i z hlediska školního prospěchu. Níže předkládáme výsledky výzkumů, které vztah mezi soužitím s prarodiči a prospěchem dětí zkoumaly.

Existují důkazy, že pomoc prarodičů při výchově může mít pozitivní vliv například na emocionální a sociální dovednosti dětí nebo na rozvoj dětí v rizikových rodinných prostředích [Attar-Schwartz et al. 2009, Coall, Hertwig 2010].⁸ Podle výzkumu provedeného ve Finsku však záleží na tom, zda jde o prarodiče z matčiny nebo z otcovy strany – angažovanost prarodičů z matčiny strany při výchově působí na dítě pozitivněji než

⁷ V některých zemích (například v Řecku, Portugalsku nebo Rakousku) jsou však v některých ukazatelích socioekonomického statusu naopak zvýhodněné svobodné matky [Hampden-Thompson 2009].

⁸ Rizikovými rodinami jsou míněny například rodiny, v nichž má matka deprese nebo je dospívající vnučka těhotná.

angažovanost prarodičů z otcovy strany [Tanskanen, Danielsbacka 2012]. Na rozdíl od pomoci při výchově dítěte však soužití s prarodiči pozitivní účinky mít nemusí. Především pro dospívající děti, u nichž koresidence s prarodiči není tak běžná jako u dětí mladších.⁹ Výzkum provedený na amerických datech například ukázal, že děti žijící se svou matkou a babičkou mají dvakrát větší pravděpodobnost, že nedokončí střední školu, než děti žijící pouze s matkou [McLahanan, Sandefur 1994]. Podle dalšího amerického výzkumu mají děti z tohoto typu rodiny menší pravděpodobnost, že absolvují vysokou školu [Monsedur, Elder 2011]. Také výzkum dvaceti vyspělých zemí ukázal, že děti z třígeneračních domácností dosahují průměrně horších výsledků v testu PISA než děti bez prarodičů v domácnosti [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017].¹⁰ Na negativní asociaci mezi koresidencí s prarodiči a výsledky PISA poukazují také Kreidl a Hubatková [2014], kteří se ve svém výzkumu zaměřovali na čtyřicet zemí včetně Česka.¹¹

Negativní vliv přítomnosti prarodiče (nebo prarodičů) v domácnosti může být vysvětlen soutěží o zdroje mezi prarodiči a vnoučaty. Model soutěže o zdroje předpokládá, že obyvatelé jedné domácnosti jsou závislí na stejných zdrojích, a proto o ně mezi sebou soupeří [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017]. To, že se dětem dostává méně zdrojů (ať už jde o čas či peníze rodičů), se pak může odrážet na školním prospěchu či ve výsledcích standardizovaných testů.

Ne v každé zemi však má soužití s prarodiči na děti negativní vliv. Například v Tchaj-wanu se asociace mezi přítomností prarodiče a školními výsledky dětí ukázala jako pozitivní (a byla navíc tím silnější, čím více rodičů v domácnosti žilo a čím déle koresidence trvala). Důvodem, proč data z Tchaj-wanu přinesla jiný výsledek než data z jiných zemí, může být to, že ve většině asijských zemí je na rozdíl od zemí evropských a severoamerických koresidence s prarodiči poměrně častá [Pong, Chen 2010], a proto nemusí poukazovat na žádný problém. Monsedur a Elder [2011] navíc uvádí, že za horší prospěch dětí žijících s matkou a prarodičem může hlavně socioekonomický status rodiny. A protože jsou třígenerační domácnosti ze socioekonomického hlediska znevýhodněné jen ve vyspělých zemích, v těch méně vyspělých

⁹ Protože je vícegenerační soužití u malých dětí běžnější (a nemusí tedy poukazovat na žádný problém), nemusí podle McLahanan a Sandefura [1994] mít negativní vliv. Pokud však prarodič žije s dospívajícím dítětem a jeho matkou, může být jejich soužití důsledkem nějakého problému – například neschopnosti matky vychovávat sama dítě nebo nutností postarat se o stárnoucího prarodiče. Taková koresidence pak může mít na výsledky dítěte negativní vliv.

¹⁰ Negativní efekt koresidence s prarodiči se prokázal ve všech zkoumaných zemích kromě Finska [Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017].

¹¹ Kreidl a Hubatková [2014] však neanalyzovali jednotlivé země, ale skupiny zemí podle jejich rozvinutosti. Výzkum navíc nebyl zaměřený na vliv koresidence na výsledky dětí, ale na to, jak koresidence působí na vztah mezi počtem sourozenců a výsledky dětí. Vliv soužití s prarodiči na výsledky dětí v Česku tedy tato ani žádná jiná studie nezjišťovala.

státech se u dětí žijících s prarodiči horší výsledky nemusí objevit [Kreidl, Hubatková 2014]. Dalším faktorem, který může z části vysvětlit horší výsledky dětí z třígeneračních domácností, je pozornost rodičů věnovaná dětem. Negativní asociace mezi koresidencí s prarodiči a výsledky dětí v testu PISA je silnější u těch dětí, kterým se dostává menší pozornosti rodičů. I mezi socioekonomickým statutem a pozorností rodiny věnované dítěti existuje jistý vztah – pokud se rodiče s nižším socioekonomickým statutem dětem dostatečně věnují, může se asociace mezi jejich socioekonomickým statutem a výsledky dětí zmenšit [Hango 2007].

Není tedy řečeno, že děti z třígeneračních domácností mají vždy horší výsledky než ty z dvougeneračních domácností. Asociace mezi soužitím s prarodiči a různými ukazateli prospěchu dětí je ovlivňována především socioekonomickým statutem a tím, jak moc se rodina dětem věnuje. Tyto faktory působí na výsledky dětí jako intervenující proměnné (ty mohou do vztahu mezi koresidencí s prarodiči a výsledky vstupovat tak, že je ovlivňuje koresidence s prarodiči a ony dále ovlivňují výsledky dětí). Na vztah mezi soužitím s prarodiči a výsledky žáků však působí i exogenní proměnné, které do vztahu mezi nezávisle a závisle proměnnou vstupují zvenčí – mohou ovlivňovat jak koresidenci s prarodiči, tak i výsledky dětí, a tak mohou způsobovat zdánlivou korelaci mezi těmito dvěma proměnnými. Příkladem takové proměnné je pohlaví dítěte.

Je dokázáno, že dívky dosahují v testu čtenářské gramotnosti lepších výsledků než chlapci, a to ve všech zemích, které se zúčastnily PISA 2000. Rozdíly mezi čtenářskou gramotností dle pohlaví jsou přitom velké – průměrně dosahují dívky o 32 bodů vyššího skóre, v Česku dokonce o 37 bodů vyššího skóre [OECD 2001]. Zároveň existuje několik důkazů, že pohlaví prvorozeného dítěte může ovlivňovat pravděpodobnost rozpadu manželství [Ananat, Michaels 2008; Diekmann, Schmidheiny 2004].¹² A jelikož může být typ rodiny asociován s koresidencí s prarodiči, mohlo by pohlaví způsobovat zdánlivou korelaci mezi soužitím s prarodiči a výsledky testu.¹³ Jak víme z předchozí kapitoly, typ rodiny může být asociován i s výsledky dětí, i on je tedy důležitým faktorem vstupujícím do vztahu mezi koresidencí a výsledky dětí.

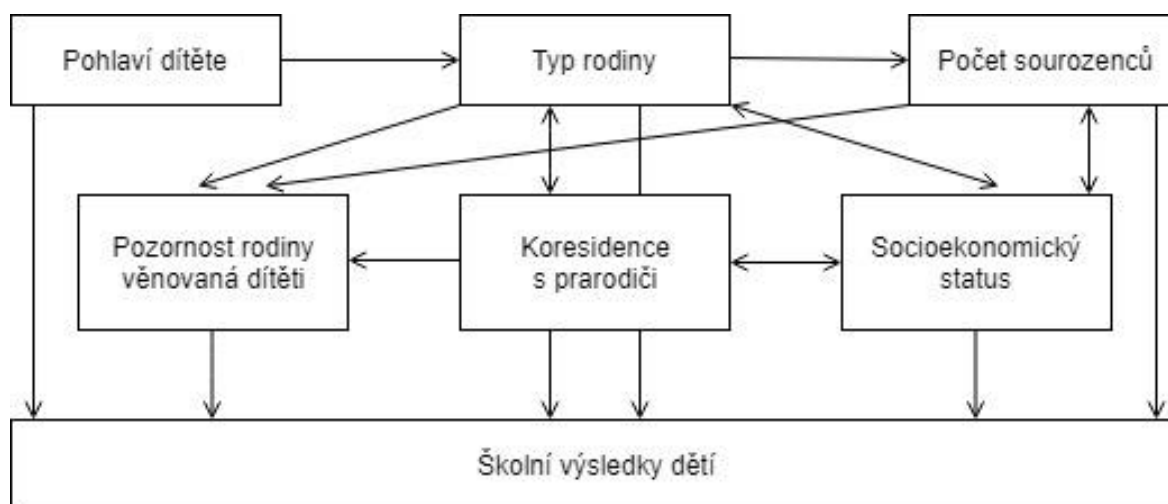
¹² Rodiče, jejichž prvorozeným dítětem je dívka, mají mírně větší pravděpodobnost, že se rozvedou [Ananat, Michaels 2008; Diekmann, Schmidheiny 2004].

¹³ Typ rodiny a koresidence s prarodiči mohou být asociovány oběma směry. Typ rodiny může ovlivňovat pravděpodobnost koresidence, ale koresidence může zároveň ovlivňovat typ rodiny. Soužití jednoho partnera s rodiči například může snižovat pravděpodobnost, že se k němu druhý partner bude chtít nastěhovat. Je také možné, že pár žijící v třígenerační domácnosti bude mít větší pravděpodobnost, že vztah ukončí – dnešní mladí lidé si totiž velmi cení své nezávislosti a třígenerační soužití tuto nezávislost zkrátka narušuje [Kuchařová et al. 2017].

Další proměnnou zasahující do vztahu mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí je počet sourozenců, který je asociován se socioekonomickým statusem rodiny, s pozorností rodiny věnované dítěti i se strukturou rodiny. Rozvedené matky například mívají méně dětí než matky vdané. Ženy s nejnižším vzděláním zase mívají více dětí než ženy vzdělanější. Asociace mezi počtem sourozenců a socioekonomickým statusem ale může působit i opačně – vyšší počet sourozenců může ovlivňovat socioekonomický status. Když má dítě více sourozenců, může se mu také dostávat menší pozornosti rodičů.¹⁴ Existují navíc důkazy, že je počet sourozenců i při kontrolování ostatních proměnných korelovan s výsledky dětí ve standardizovaných testech nebo s jejich inteligenčním kvociemem [Downey 1995; Fučík, Lakomý 2014; Hirschová, Kreidl 2012; Wänström, Wegmann 2017].¹⁵

Vidíme tedy, že vztahy mezi jednotlivými faktory se prolínají. Pokud chceme zjistit čistý vliv soužití s prarodiči na čtenářskou gramotnost, musíme do analýzy zahrnout všechny relevantní proměnné.¹⁶ Vztahy mezi proměnnými jsou znázorněny v následujícím modelu.

Obrázek 1: Konceptuální model.

¹⁴ Nižší socioekonomický status i nižší pozornost rodičů dětí s vyšším počtem sourozenců mohou být vysvětleny tzv. teorií rozdělování zdrojů (resource dilution theory) – členové rodiny si mezi sebou rozdělují zdroje (finanční i časové), které má rodina k dispozici, v rodině s větším počtem členů tak na každého připadne méně zdrojů [Downey 1995].

¹⁵ Nižší inteligenční kvociem dětí z velkých rodin je často vysvětlován tzv. soutokovou teorií (český termín jsme převzali ze studie Hirschové a Kreidla [2012], anglický ekvivalent je confluence theory), která předpokládá, že intelektuální růst dítěte je determinován intelektuálním prostředím, v němž žije (průměrným intelektem členů rodiny). Pokud tedy dítě žije jen s dvěma rodiči, je průměrný intelekt členů rodiny poměrně vysoký, pokud ale žije kromě rodičů i s jedním nebo více (nedospělými) sourozenci, je průměrný intelekt nižší [Zajonc 1976].

¹⁶ Dělení na intervenující a exogenní proměnné provádíme z analytických důvodů, ve skutečnosti lze některé proměnné zařadit do obou kategorií. V této práci jsou řazeny do té kategorie, kde je jejich přítomnost pravděpodobnější.

II. METODOLOGIE

Z výzkumů, jejichž výsledky byly shrnuty v předcházející kapitole, víme, které faktory mohou ovlivňovat asociaci mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí. S pomocí poznatků získaných rešerší vybraných studií v této kapitole stanovujeme výzkumnou otázku a hypotézy. Další část kapitoly je zaměřena na data, která jsme analyzovali. Kapitola představuje také použité proměnné a metodu analýzy, s níž jsme pracovali.

A) VÝZKUMNÉ OTÁZKY A HYPOTÉZY

Jak víme z předchozí kapitoly, koresidence s prarodiči je ve většině zemí asociována s prospěchem dítěte. Tato asociace je však různá v závislosti na rozvinutosti země nebo na věku dětí. V této práci se zaměříme na to, jak soužití s prarodiči ovlivňuje výsledky dětí v Česku. Hlavní výzkumné otázky této práce tedy zní: *Ovlivňuje koresidence s prarodiči výsledky českých dětí v testu čtenářské gramotnosti ve výzkumu PISA 2000? V jaké míře je koresidence s prarodiči ovlivňuje? Liší se asociace mezi koresidencí s prarodiči a výsledky dětí v závislosti na typu rodiny, v níž dítě žije?*

Jak už bylo zmíněno v teoretických východiscích práce, efekt soužití s prarodiči je ovlivněn rozvinutostí země a podílem dětí koresidujících s prarodiči v dané zemi. Česko patří k nadprůměrně rozvinutým zemím – a patřilo k nim i v roce 2000, kdy byla sbírána data, s nimiž jsme v analýze pracovali [United Nations Development Programme 2016, 2002]. Koresidence s prarodiči je navíc v Česku málo častá. Můžeme proto předpokládat, že má na výsledky dětí spíše negativní vliv.¹⁷ Naše první hypotéza tedy zní: Koresidence s prarodiči je u českých dětí negativně asociována s jejich výsledky (**H1**). Domníváme se také, že tato asociace může být vysvětlena ukazateli socioekonomického statusu a pozorností rodiny věnované dítěti (**H1a**).

V analýze jsme pracovali jak s výsledky dětí žijících s oběma rodiči, tak i s dětmi, které mají v domácnosti pouze jednoho rodiče. Předpokládáme, že asociace mezi koresidencí s prarodiči a výsledky dětí je v úplných rodinách jiná než v rodinách neúplných. Svobodné rodičovství je totiž často jevem indikujícím nějaký problém – a stejně tak ve vyspělých zemích (kterou Česko je) často indikuje problém i koresidence s prarodiči. Předpokládáme proto, že se tyto dva negativní jevy budou vzájemně umocňovat. Druhá hypotéza tedy zní: V neúplných

¹⁷ Podle českých dat PISA 2000 prarodiči žilo 19,4 % dětí. Přestože je toto číslo větší, než naznačovaly statistiky uvedené v teoretických východiscích práce (což může být způsobeno například věkem dětí ve výběrovém souboru), podobá se podílům dětí koresidujících s prarodiči v rozvinutých zemích jako je USA (20,9 %) nebo Německo (19,9 %). Z evropských zemí je soužití s prarodiči běžnější například ve Španělsku (26,4 %), Itálii (32,2 %) či Bulharsku (52,1 %).

rodinách je negativní asociace mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí silnější než v úplných rodinách (**H2**).

B) DATA

V analytické části této práce jsme používali česká data z první vlny výzkumu PISA pořádaného Organizací pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Výzkum je zaměřený na patnáctileté děti z 43 zemí. Jeho první vlna proběhla v roce 2000 a od té doby probíhá každé tři roky.

Výzkum PISA se skládá z několika částí. Děti vyplňují dotazník sestávající z otázek týkajících se jejich rodiny, domácnosti, jejich školních a jiných aktivit a čtenářských návyků. Jelikož jsou data z roku 2000 z hlediska charakteristik rodiny žáků nejpodrobnější, pracovali jsme v analýze právě s nimi. Děti vyplňují také dotazníky zaměřené na čtenářskou, matematickou a přírodovědnou gramotnost, přičemž každá vlna klade větší důraz na jednu z těchto tří oblastí. U první vlny to byla čtenářská gramotnost, které byl při dotazování ponechán největší prostor. Proto se v analýze zaměřujeme právě na čtenářskou gramotnost, jež byla zkoumána nejpodrobněji a vyplňovaly jí všechny zúčastněné děti.

Čtenářská gramotnost má mnoho dimenzí a PISA používá k jejímu posouzení u patnáctiletých dětí tři z nich – proces, obsah a kontext.¹⁸ Úlohy v testu čtenářské gramotnosti mají několik cílů. Zjišťují, jak žák dovede porozumět textu jako celku, jestli je schopný efektivně vyhledávat a vybírat relevantní informace a zda je schopný text interpretovat. Dále tyto úlohy odhalují, zda student dokáže propojit informace z textu s informacemi z jiných zdrojů a jestli umí objektivně posoudit kvalitu a vhodnost textu. Z hlediska typu textů rozlišuje PISA dva druhy – plynulé a nekontinuální texty. Plynulé texty sestávají z vět a odstavců, které mohou být součástí větších celků, jako jsou kapitoly nebo knihy. Nekontinuální texty předkládají informace například ve formě grafů, formulářů, tabulek nebo map. Texty předkládané účastníkům PISA jsou rozlišené také z hlediska účelu. V dotazníku lze nalézt texty určené k soukromému užití (například dopisy, fikce nebo biografie), texty pro veřejnost (například oficiální dokumenty), texty týkající se zaměstnání a vzdělávací texty. Otázky použité v dotazníku jsou jak uzavřené, tak i otevřené [OECD 2000].

¹⁸ Čtenářská gramotnost byla dříve vymezena pouze jako schopnost číst a psát, dnes už však její definice zahrnuje větší soubor znalostí a dovedností, které si jedinci budují v průběhu celého života, nejen v dětství. PISA čtenářskou gramotnost definuje jako „chápání, používání a reflektování psaných textů za účelem dosažení svých cílů, rozvíjení schopností a potenciálu a participace ve společnosti.“ [OECD 2000: 19]. Definice tedy odkazuje k interaktivní práci s textem – být čtenářsky gramotný znamená uvažovat o textu z hlediska jeho obsahu, struktury i formy. Textem je myšlen jakýkoliv tištěný, ručně psaný i elektronický text, v němž jsou používána slova (včetně diagramů, map a podobných prvků obsahujících slova). Ovládnutí těchto schopností jedinci pomáhá v širokém spektru situací, s nimiž se v životě může setkat, ať už v soukromé či veřejné sféře [OECD 1999].

Původní soubor se všemi českými účastníky PISA 2000 obsahoval 5365 případů. Zredukovali jsme ho tak, aby v něm zůstaly pouze děti žijící v úplné rodině (s oběma biologickými rodiči) nebo neúplné rodině (s jedním biologickým rodičem). V datech se nacházely také případy dětí žijících s jedním biologickým rodičem a jeho partnerem a děti žijících v ostatních typech rodin (například u příbuzných nebo pěstounů). S těmi jsme v analýze také nepracovali – především kvůli malému počtu dětí, které v těchto kategoriích zároveň koresidují s prarodiči (a také proto, že pokud dítě žije například u pěstounských rodičů, mohou být jeho výsledky ovlivněné ještě dalšími faktory, s nimiž v analýze nepracujeme). Z analýzy jsme vynechali také případy s chybějící hodnotou u otázky na soužití s prarodiči. Zredukováný soubor obsahuje 4187 případů.

C) PROMĚNNÉ

K měření výsledku dosaženého v testu čtenářské gramotnosti (tedy závisle proměnné) jsme použili tzv. plausibilní hodnoty. Tyto hodnoty byly zkonstruovány tak, že bylo pro každého žáka stanoveno nejpravděpodobnější rozložení výsledků a z něj bylo poté vybráno pět náhodných hodnot [OECD 2002]. V mnohonásobné lineární regresi jsme s těmito hodnotami pracovali tak, že jsme analýzu provedli pro každou z pěti hodnot zvlášť a nestandardizované koeficienty jsme poté zprůměrovali. Výsledné standardní chyby byly pro každý koeficient vypočítány podle následujícího vzorce [OECD 2002: 25].

Obrázek 2: Návod pro výpočet standardních chyb plausibilních hodnot za použití Excelu.

<i>Plausible Value</i>	<i>Parameter Estimate</i>	<i>Standard Error*</i>
1	[a1]	[b1]
2	[a2]	[b2]
3	[a3]	[b3]
4	[a4]	[b4]
5	[a5]	[b5]
<i>Sampling variance</i>	$= (b1^2 + b2^2 + b3^2 + b4^2 + b5^2) / 5$ [a6]	
<i>Mean parameter estimate</i>	$= (a1 + a2 + a3 + a4 + a5) / 5$ [a7]	
<i>Measurement variance</i>	$= ((a1 - a7)^2 + (a2 - a7)^2 + (a3 - a7)^2 + (a4 - a7)^2 + (a5 - a7)^2) / 4$ [a8]	
<i>Variance of parameter estimate</i>	$= a6 + (1.2 * a8)$ [a9]	
<i>Corrected standard error</i>	$= \text{sqrt}(a9)$	

Zdroj: OECD [2002: 25].

Nezávisle proměnná, jejíž asociaci s výsledkem v testu čtenářské gramotnosti jsme měřili, je *koresidence s prarodiči*. Zkonstruovali jsme ji z odpovědi na otázku, zda má dítě

v domácnosti přítomného alespoň jednoho z prarodičů.¹⁹ Výsledná proměnná tedy nabývá dvou hodnot – koresidující s prarodiči, kterých je v našem analytickém souboru 19,8 %, a nekoresidující s prarodiči, kterých je 80,2 %.

K měření socioekonomického statusu jsme využili námi vytvořenou proměnnou *nejvyšší vzdělání vzdělanějšího z rodičů*. Většina dětí má alespoň jednoho rodiče s maturitou, druhé nejčastější vzdělání je bez maturity a třetí vysokoškolské vzdělání. Protože část socioekonomického statusu měřená vzděláním nemůže být ovlivněna přítomností prarodiče v domácnosti, pracuje se v analýze také s proměnnou *materiální zabezpečení*. Tu jsme vytvořili pomocí otázek na dostupnost jednotlivých věcí v domácnosti dítěte – vlastní pokoj, internet, slovník, tiché místo k učení, psací stůl a učebnice. Protože příjem rodičů (a případně prarodičů) PISA nezjišťuje, slouží nám místo něj tato proměnná, které alespoň nepřímo ukazuje, jak na tom rodina finančně je (a zároveň pomůže změřit tu dimenzi ekonomické situace, která se v čase může měnit – například s příchodem prarodiče do domácnosti dítě může přijít o vlastní pokoj a musí se o něj začít dělit se sourozencem). Více než polovina dětí v našem analytickém souboru postrádá maximálně jednu z výše zmíněných věcí. Děti, kterým chybí tři a více z těchto věcí, je necelých 10 %. Poslední proměnnou používanou k měření socioekonomického statusu je *počet knih v domácnosti*. Ta je pro naši analýzu obzvláště důležitá, jelikož pracujeme s výsledky testu čtenářské gramotnosti (a na tu může mít počet knih v domácnosti velký vliv). Původní proměnná obsahovala tyto kategorie – žádná kniha, 1–10 knih, 11–50 knih, 101–250 knih, 251–500 knih a více než 500 knih. Pro potřeby analýzy byla tato proměnná kategorizována do tří kategorií – maximálně 50 knih, 51–250 knih a více než 251 knih (kategorie byly stanoveny tak, aby každá obsahovala dostatek případů). Většina dětí spadá do střední kategorie.

K měření pozornosti rodiny věnované dítěti jsme použili dvou proměnných. První z nich je *frekvence diskuzí o škole s rodiči* měřící, jak často se rodiče s dětmi baví o školních záležitostech. Původní proměnná byla rozdělena do pěti kategorií – nikdy, několikrát ročně, jednou měsíčně, několikrát měsíčně a několikrát týdně. My jsme proměnnou kategorizovali do tří kategorií tak, aby každá obsahovala dostatek případů – maximálně jednou měsíčně (obsahující 10,6 % případů), několikrát měsíčně (obsahující 19,5 % případů) a několikrát týdně (s 69,2 % případů). Další proměnnou je *pomoc s domácími úkoly* sestavená z odpovědí na to, jak často následující lidé dítěti pomáhají s domácími úkoly – matka, otec, sourozenci a prarodiče. Hodnota 1 znamená, že daná osoba dítěti nepomáhá nikdy, a hodnota 5 znamená,

¹⁹ V našich datech nelze rozlišit, zda děti s prarodiči bydlí v jedné domácnosti nebo v oddělených domácnostech v jednom domě. Děti koresidující s prarodiči tedy mohou náležet do obou typů třígeneračních domácností.

že daná osoba dítěti pomáhá několikrát týdně. Z odpovědí jsme vytvořili sumační index, z něhož jsme poté vytvořili ordinální proměnnou tak, aby každá kategorie obsahovala dostatečný počet případů – pomoc s domácími úkoly málo častá, středně častá a velmi častá. Většina dětí (necelých 40 %) spadá do první kategorie.

Do analýzy jsme zařadili také exogenní proměnné, které mohou ovlivňovat asociaci mezi soužitím s prarodiči a výsledky čtenářské gramotnosti. Jednou z těchto proměnných je *typ rodiny* – v analýze rozlišujeme úplné rodiny (děti žijící s oběma biologickými rodiči) a neúplné rodiny (děti žijící pouze s jedním biologickým rodičem). V úplných rodinách žije necelých 89 % dětí a v neúplných rodinách okolo 11 % dětí. Dále jsme v analýze pracovali s proměnnými *počet sourozenců* a *pohlaví dítěte*. Z hlediska pohlaví je náš analytický soubor přibližně vyrovnaný – dívek je v něm 52,9 % a chlapců 47 %. Co se týče počtu sourozenců, většina dětí (57,4 %) má pouze jednoho a necelá čtvrtina dětí na sourozence dva.

Žádná z proměnných, s nimiž jsme pracovali, nemá povahu intervalové proměnné (která se hodí pro regresi). Proto bylo nutné vytvořit z nich tzv. *dummy* (umělé) proměnné, které nabývají hodnoty 0 a 1, a indikují tak buďto absenci, nebo přítomnost určitého atributu dané proměnné. Jeden atribut proměnné je přitom vždy použit jako konstanta (například v případě nejvyššího vzdělání rodičů to může být maturita). Koeficienty jednotlivých *dummy* proměnných v regresi pak představují rozdíl ve skóre mezi daným atributem a konstantou – například rozdíl mezi skóre těch dětí, jejichž rodiče mají vysokou školu, a dětí rodičů s maturitou [Yan, Su 2009]. *Dummy* proměnné jsme vytvořili mimo jiné i pro proměnné koresidence s prarodiči a typ rodiny. Protože nepředpokládáme, že asociace mezi koresidencí s prarodiči a skóre v testu čtenářské gramotnosti bude v obou typech rodiny stejně silná, zařadili jsme do regrese také interakci mezi koresidencí s prarodiči a typem rodiny. Interakce je „produkt dvou kvantitativních proměnných, dvou *dummy* proměnných nebo jedné kvantitativní a jedné *dummy* proměnné,“ [Hardy 1993: 30]. Umožňuje nám zjistit, jak se liší asociace mezi dvěma proměnnými v různých kategoriích třetí proměnné.

D) METODY ANALÝZY

Nejdříve jsme data analyzovali tak, že jsme zkoumali, jak jsou jednotlivé proměnné asociovány s výsledky testu čtenářské gramotnosti – sledovali jsme tedy průměrná skóre v jednotlivých kategoriích dané proměnné. Rozdíly mezi průměry jsme hodnotili z hlediska věcné i statistické významnosti. Za věcně významný považujeme rozdíl dosahující minimálně 10 bodů (tedy 2 %

celkového průměru hodnoty v našem souboru obsahujícím 4187 případů).²⁰ Statistickou významnost jsme testovali pomocí t-testu (u dichotomických proměnných) nebo ANOVA (u proměnných s větším počtem kategorií) – u každého rozdílu je v analýze uvedena také hladina významnosti (p). V této části analýzy jsme podle doporučení manuálu PISA [OECD 2002] pracovali pouze s jednou plausibilní hodnotou.

Poté jsme pomocí mnohonásobné lineární regrese měřili vliv koresidence s prarodiči na výsledky dětí v testu čtenářské gramotnosti (v regresi jsme již použili všech pět plausibilních hodnot). Tato metoda byla vybrána proto, že umožňuje změřit vliv jedné proměnné (v našem případě koresidence s prarodiči) bez působení vlivu ostatních proměnných zařazených do modelu. Data jsme analyzovali v programu IBM SPSS Statistics.

Ne všechny děti účastníci se PISA 2000 samozřejmě odpověděly na každou položku dotazníku. U některých proměnných proto mohou mít případy chybějící hodnoty. Pro práci s chybějícími hodnotami v regresi byla v SPSS vybrána možnost *exclude cases pairwise*, která „případ s chybějící hodnotou vynechává pouze ve výpočtech s tou proměnnou, kde nemá hodnoty, ale ve všech ostatních výpočtech případ vrací do hry,“ [Mareš, Rabušic, Soukup 2015: 363–365]. Tato možnost tedy z analýzy případ úplně nevynechává, a umožňuje nám tak využít i informace o případech, kterým některé hodnoty chybí. Pro kontrolu jsme analýzu provedli také způsobem *exclude cases listwise*, který v regresi vynechává všechny případy mající u některé analyzované proměnné chybějící hodnotu [Knoke, Bohrnstedt, Mee 2002].

III. ANALÝZA

V teoretické části byly předloženy argumenty pro to, že děti z třígeneračních rodin mohou být z hlediska některých charakteristik znevýhodněné. Patří mezi ně například socioekonomický status a pozornost, kterou dítěti věnují rodinní příslušníci. V první části analýzy jsme proto zjišťovali, zda jsou i v Česku děti z třígeneračních rodin v těchto oblastech znevýhodněné. Zároveň jsme také zkoumali, jestli tyto oblasti ovlivňují čtenářskou gramotnost dětí. Mimoto jsme ověřovali, zda v našem výběrovém souboru mají děti z třígeneračních domácností horší skóre než děti z domácností dvougeneračních. První část analýzy slouží také k pochopení toho, jak je náš výběrový soubor rozložený z hlediska klíčových proměnných. V druhé části analýzy jsme se zaměřili na testování hypotéz.

²⁰ Stejnou metodou je věcná významnost hodnocena ve studii Hirschové a Kreidla [2012].

A) ASOCIACE MEZI PROMĚNNÝMI

Asociace mezi proměnnými je zkoumána ve třech podkapitolách. V první z nich je ukázáno rozložení výběrového souboru z hlediska koresidence s prarodiči a prozkoumána asociace mezi koresidencí s prarodiči a výsledky dětí (bez zahrnutí ostatních proměnných). V další podkapitole jsme sledovali rozložení souboru z hlediska exogenních proměnných jako je typ rodiny, počet sourozenců a pohlaví dítěte. V poslední části jsme sledovali rozložení souboru podle intervenujících proměnných, jako jsou socioekonomický status a pozornost rodiny věnovaná dítěti.

a) KORESIDENTENCE S PRARODIČI

V původním souboru obsahujícím 5365 případů se nacházelo 921 dětí, které žijí v jedné domácnosti s prarodiči. Děti z třígeneračních domácností tedy tvoří 17,2 % ze všech českých dětí, které se zúčastnily PISA 2000. V našem zredukovaném souboru je jejich podíl o něco vyšší. Z námi analyzovaných dětí má v domácnosti přítomného alespoň jednoho prarodiče 19,8 % dětí. Z celkového počtu 4187 dětí jich tedy s prarodiči žije 827 a bez prarodičů 3360. Zatímco děti koresidující s prarodiči dosahují v testu čtenářské gramotnosti průměrně 492 bodů, děti bez prarodičů v domácnosti dosahují v průměru 504 bodů. Z hlediska soužití s prarodiči je tedy v průměrném dosaženém skóre signifikantní rozdíl ($p < 0,005$).

Tabulka 1: Absolutní a relativní četnosti dětí podle koresidence s prarodiči, jejich průměrné skóre v testu čtenářské gramotnosti a směrodatné odchylky (v závorkách).

	Koresidující	Nekoresidující
Absolutní četnost	827	3360
Relativní četnost	19,8 %	80,2 %
Průměrné skóre a směrodatná odchylka	492 (102)	504 (91)

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty).

b) EXOGENNÍ PROMĚNNÉ

První exogenní proměnná, kterou jsme analyzovali, je typ rodiny. Zatímco v úplné rodině žije 88,7 % procent dětí z našeho souboru, v neúplné rodině jich žije 11,3 %. Z tabulky 2 můžeme vidět, že mezi dětmi koresidujícími s prarodiči je mírně větší podíl dětí z úplných rodin než v celém výběrovém souboru. Rozdíl jsou však pouze tři procenta, je tedy nízký. Z hlediska skóre dosaženého v testu čtenářské gramotnosti se děti z úplných a neúplných rodin významně neliší.

Další proměnnou, na níž se zaměřujeme, je pohlaví dítěte. Dívky tvoří 52,9 % našeho souboru a chlapci 47 %.²¹ Mezi průměrným výsledkem dívek a chlapců je výrazný rozdíl –

²¹ Dopočet do 100 % tvoří u všech proměnných chybějící hodnoty.

zatímco dívky mají v testu čtenářské gramotnosti průměrně 519 bodů, chlapci dosahují průměrně 483 bodů ($p < 0,005$).

Tabulka 2: Exogenní proměnné. Relativní a absolutní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.

	Relativní a absolutní četnost	Relativní a absolutní četnost mezi koresidujícími	Průměrné skóre a směrodatná odchylka
Typ rodiny			
Úplná rodina	88,7 % (3714)	91,5 % (757)	502 (93)
Neúplná rodina	11,3 % (473)	8,5 % (70)	502 (96)
Pohlaví			
Chlapci	47 % (1966)	48,2 % (399)	483 (95)
Dívky	52,9 % (2217)	51,8 % (428)	519 (88)
Počet sourozenců			
0	8 % (333)	8,3 % (69)	519 (97)
1	57,4 % (2402)	57,3 % (474)	512 (87)
2	24,3 % (1017)	24,3 % (201)	492 (92)
3	6,1 % (256)	6,0 % (50)	469 (100)
4 a více	4,0 % (169)	3,7 % (31)	445 (110)

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty). Poznámka: Dopočet do 100 % u jednotlivých proměnných tvoří chybějící hodnoty.

Další proměnnou vstupující do vztahu koresidence a skóre v testu je počet sourozenců dítěte. Většina dětí (57,4 %) má jednoho sourozence a druhá největší část dětí (24,3 %) má dva sourozence. Mezi dětmi v jednotlivých kategoriích lze v testu čtenářské gramotnosti nalézt významný rozdíl ($p < 0,005$). Mezi dětmi bez sourozenců dosahujícími průměrně 519 bodů a dětmi se čtyřmi a více sourozenci dosahujícími průměrně 445 bodů je rozdíl 74 bodů. Významný rozdíl je však například i mezi dětmi s jedním sourozencem dosahujícími 512 bodů a se dvěma sourozenci dosahujícími průměrně 492 bodů. Poměrně nízký rozdíl lze najít jen mezi kategorií dětí bez sourozenců a kategorií dětí s jedním sourozencem, které se liší o 7 bodů.

c) INTERVENUJÍCÍ PROMĚNNÉ

Prvním ukazatelem socioekonomického statusu je nejvyšší vzdělání vzdelanějšího z rodičů. Většina dětí (konkrétně 42,5 %) má alespoň jednoho rodiče s maturitou. Druhé nejčastější vzdělání je bez maturity a třetí největší podíl žáků má minimálně jednoho rodiče s vysokou školou. V našem souboru se nachází také necelá dvě procenta dětí, jejichž rodiče mají maximálně základní školu. Rozdíl ve výsledcích testu čtenářské gramotnosti v závislosti na vzdělání rodičů je velmi výrazný ($p < 0,005$). Zatímco děti nejméně vzdelaných rodičů dosahují průměrně 401 bodů, děti těch nejvzdělanějších rodičů dosahují 549 bodů. Významné rozdíly nalezneme mezi všemi kategoriemi vzdelanosti rodičů.

Dalším ukazatelem socioekonomického statusu je proměnná materiální zabezpečení. Více než polovina dětí (56,6 %) v domácnosti postrádá maximálně jednu z následujících věcí

– vlastní pokoj, internet, slovník, tiché místo k učení, psací stůl a učebnice. Dvě věci chybí v domácnosti 33,6 % dětí a tři a více věcí postrádá 9,9 % žáků. V průměrných výsledcích testu čtenářské gramotnosti mezi jednotlivými kategoriemi nalezneme významný rozdíl ($p < 0,005$). Nejzabezpečenější děti dosahují průměrně 515 bodů. Žáci, kterým v domácnosti chybí dvě z výše uvedených věcí, průměrně dosahují 495 bodů a ti nejméně zabezpečení 447 bodů.

Další proměnná poukazuje nejen na socioekonomický status rodičů, ale také nám může pomoci odhadnout, zda rodiče své děti vedou ke čtenářství. Jedná se o proměnnou počet knih v domácnosti. Téměř polovina dětí (48,7 %) má v domácnosti 51 až 250 knih a 36,8 % dětí jich má více než 251. Zbylé děti spadají do kategorie žáků majících maximálně 50 knih. V průměrných výsledcích testu se jednotlivé kategorie liší ($p < 0,005$). Žáci s nejméně knihami dosahují průměrně 430 bodů, zatímco děti mající 51 až 250 knih v domácnosti se pohybují okolo 493 bodů. V kategorii dětí, které mají více než 251 knih, je průměrné skóre 542 bodů.

Tabulka 3: Socioekonomický status. Relativní a absolutní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.

	Relativní a absolutní četnost	Relativní a absolutní četnost mezi koresidujícími	Průměrné skóre a směrodatná odchylka
Nejvyšší vzdělání vzdělanějšího z rodičů			
Maximálně základní škola	1,9 % (80)	2,7 % (22)	401 (114)
Bez maturity	29,6 % (1241)	31,1 % (257)	463 (83)
Maturita	42,5 % (1779)	42,7 % (353)	508 (83)
Vysoká škola	25,1 % (1052)	22,1 % (183)	549 (90)
Materiální zabezpečení			
Chybí 0–1 věci	56,6 % (2368)	55,6 % (460)	515 (88)
Chybí 2 věci	33,6 % (1405)	33,1 % (274)	495 (90)
Chybí 3–6 věcí	9,9 % (414)	11,2 % (93)	447 (110)
Počet knih v domácnosti			
Maximálně 50	13,9 % (580)	15,4 % (127)	430 (91)
51–250	48,7 % (2040)	46,2 % (382)	493 (84)
251 a více	36,8 % (1540)	37,4 % (309)	542 (85)

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty). Poznámka: Doprocent do 100 % u jednotlivých proměnných tvoří chybějící hodnoty.

Asociaci mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí ovlivňuje také pozornost rodiny věnovaná dítěti. První proměnná měřící tento faktor je zaměřena na to, jak často rodiče s dětmi diskutují o tom, jak se jim daří ve škole. Přes 69 % dětí s rodiči o záležitostech týkajících se školy diskutuje několikrát týdně, 19,5 % několikrát měsíčně, a 10,6% dětí z našeho výběrového souboru s rodiči o škole mluví maximálně jednou za měsíc. Ve skóre dětí existuje v závislosti na frekvenci těchto diskuzí významný rozdíl ($p < 0,05$). Děti, které s rodiči o škole komunikují nejméně často, dosahují průměrně 494 bodů. Oproti tomu děti diskutující s rodiči o škole

několikrát za měsíc dosahují 508 bodů. Komunikace několikrát týdně však průměrné skóre nezvyšuje, ale naopak mírně snižuje (rozdíl oproti prostřední kategorii je však jen 6 bodů).

Další proměnná měřící pozornost rodiny věnovanou dítěti je pomoc s domácími úkoly. Většinu dětí (39,3 %) pomáhá někdo z rodiny s domácími úkoly jen zřídka. Středně časté pomoci se dostává 28,6 % dětí a 24,6 % žáků pomáhají rodinní příslušníci velmi často. Vyšší průměrné skóre mají ty děti, kterým se pomoci s domácími úkoly dostává zřídka. Důvodem pro tento výsledek může být to, že častou pomoc od rodinných příslušníků vyžadují pravděpodobně právě ty děti, kterým se ve škole nevede příliš dobře.²² Průměrné skóre v kategorii dětí, kterým rodina pomáhá jen zřídka, dosahuje 522 bodů. Průměrné skóre těch, kterým rodina pomáhá velmi často, je 490 bodů. Hodnota těch, u nichž je pomoc středně častá, je 508 bodů. Mezi průměrným skóre v jednotlivých kategoriích je tedy významný rozdíl ($p < 0,005$).

Tabulka 4: Pozornost rodiny věnovaná dítěti. Relativní a absolutní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.

	Relativní a absolutní četnost	Relativní a absolutní četnost mezi koresidujícími	Průměrné skóre a směrodatná odchylka
Frekvence diskuzí o škole s rodiči			
Maximálně jednou měsíčně	10,6 % (443)	8,9 % (74)	494 (96)
Několikrát měsíčně	19,5 % (817)	19,8 % (164)	508 (88)
Několikrát týdně	69,2 % (2899)	70,0 % (579)	502 (94)
Pomoc s domácími úkoly			
Málo častá	39,3 % (1644)	35,1 % (290)	522 (87)
Středně častá	28,6 % (1199)	28,4 % (235)	508 (85)
Velmi častá	24,6 % (1032)	27,8 % (230)	490 (85)

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty). Poznámka: Dopočet do 100 % u jednotlivých proměnných tvoří chybějící hodnoty.

B) TESTOVÁNÍ HYPOTÉZ

První hypotéza předpokládá, že přítomnost prarodiče v domácnosti je asociována s výsledky dětí v testu čtenářské gramotnosti (nižší skóre budou mít ty děti, které žijí s prarodiči). Na ni navazuje vedlejší hypotéza předpokládající, že asociace může být vysvětlena ukazateli socioekonomického statusu a pozornosti rodiny věnované dítěti. Druhá hypotéza předpokládá, že typ rodiny ovlivňuje asociaci mezi koresidencí s prarodiči a čtenářskou gramotností (u dětí žijících s jedním rodičem je asociace mezi koresidencí a výsledkem v testu silnější než u dětí žijících s oběma rodiči). Zatímco v předchozích částech jsme pracovali pouze s jednou

²² K podobnému výsledku došli Fan a Chen [2001], kteří jako jeden z indikátorů pozornosti rodičů zařadili do modelu proměnnou dohled rodičů nad učením. Jelikož se ukázalo, že tento ukazatel působí jinak než ostatní ukazatele, usoudili, že dohled rodičů nad učením není dobrým indikátorem pozornosti rodičů věnované dítěti. Deskriptivní statistiky naznačují, že stejně tomu může být i s pomoci s domácími úkoly v naší analýze. Přesto tuto proměnnou zařazujeme do regrese, abychom viděli, zda negativní asociace mezi touto proměnnou a výsledky dětí není způsobena třetí proměnnou.

plausibilní hodnotou, při testování hypotéz pomocí regrese jich bylo použito všech pět. Jejich průměry a směrodatné odchylky lze vidět v následující tabulce.

Tabulka 5: Průměrné hodnoty a směrodatné odchylky pěti plausibilních hodnot.

Název proměnné	Průměrná hodnota	Směrodatná odchylka
Plausible value 1	501,90	93,06
Plausible value 2	501,28	92,71
Plausible value 3	501,21	93,58
Plausible value 4	501,71	93,80
Plausible value 5	501,34	93,79

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty).

V tabulce 6 je prezentováno pět regresních modelů. V prvním z nich je sledován pouze vliv koresidence s prarodiči na výsledky v testu čtenářské gramotnosti. Ve druhém modelu kromě koresidence sledujeme také typ rodiny (včetně interakce mezi koresidencí a typem rodiny, která nám umožňuje zjistit vliv koresidence na skóre dětí v různých typech rodin). Ve třetím modelu jsou k těmto dvěma proměnným přidány proměnné pohlaví dítěte a počet sourozenců. Čtvrtý model obsahuje kromě koresidence s prarodiči a typu rodiny také intervenující proměnné. V posledním modelu jsou kontrolovány všechny tyto proměnné.

Model 1 ukazuje, že pokud nebereme v úvahu další proměnné, má koresidence s prarodiči na dosažené skóre vliv. Děti žijící s prarodiči dosahují průměrně o 13 bodů nižšího skóre než ty děti, které prarodiče v domácnosti nemají. Tento výsledek podporuje naši první hypotézu předpokládající asociaci mezi koresidencí s prarodiči a výsledky testu (**H1**).

S pomocí Modelu 2 lze rozlišit, jak silná je tato asociace v různých typech rodiny. V kategorii úplných rodin je skóre dětí žijících s prarodiči o 12 bodů nižší než skóre dětí bez prarodičů v domácnosti. V neúplných rodinách mají koresidující děti skóre nižší o 19 bodů. V neúplných rodinách je rozdíl sice vysoký, ale není významně odlišný od nuly na hladině významnosti 0,05 (je však signifikantní na hladině významnosti 0,1).²³

Rozdíl mezi efektem koresidence v úplných a neúplných rodinách dosahuje pouze 7 bodů, a tak ho nepokládáme za významný – efekt tedy pravděpodobně bude v obou typech

²³ Protože v regresi používáme jako referenční kategorii úplnou rodinu, nelze při dané specifikaci modelu zjistit, zda je efekt koresidence statisticky významně odlišný od nuly i v neúplných rodinách. Tuto signifikanci jsme ověřili tak, že jsme model re-specifikovali, vytvořili kontrolní Model 2 s neúplnou rodinou jako referenční kategorií a sledovali jsme koeficient efektu koresidence (hodnota 19,02) a jeho standardní chybu (hodnota 12,71). Vzhledem k poměrně vysoké standardní chybě není efekt koresidence v neúplných rodinách signifikantní na hladině významnosti 0,05 – je však statisticky významně odlišný od nuly na hladině 0,1. Stejným způsobem jsme kontrolovali signifikanci efektu koresidence v neúplných rodinách i u ostatních modelů.

rodin přibližně stejný.²⁴ Hypotézu předpokládající silnější asociaci v neúplných rodinách tedy analýza nepodpořila (**H2**).

Tabulka 6: Odhadnuté nestandardizované koeficienty a standardní chyby (v závorkách) modelů mnohonásobné lineární regrese pro výsledek testu čtenářské gramotnosti.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Konstanta	491,35 (3,49)	491,82 (3,66)	564,82 (7,37)	551,10 (4,60)	598,04 (7,24)
Koresidence s prarodiči (koresidující – referenční kategorie)					
Nekoresidující	12,63 (3,99)	11,98 (4,06)	11,94 (3,94)	6,00 (3,68)	6,09 (3,73)
Pohlaví (dívky – referenční kategorie)					
Chlapci			-36,73 (2,86)		-31,48 (2,63)
Typ rodiny (úplná rodina – referenční kategorie)					
Neúplná rodina		-5,56 (12,28)	-1,71 (11,89)	-11,66 (11,15)	-9,03 (10,99)
Počet sourozenců (žádný sourozenec – referenční kategorie)					
1 sourozenec			-9,28 (5,79)		2,17 (5,42)
2 sourozenci			-30,17 (6,01)		-9,80 (5,66)
3 sourozenci			-54,01 (7,77)		-26,05 (7,48)
4 sourozenci			-77,22 (9,08)		-37,67 (8,51)
Nejvyšší vzdělání vzdělanějšího z rodičů (maturita – referenční kategorie)					
Maximálně základní škola				-77,99 (10,38)	-68,31 (10,28)
Bez maturity				-29,30 (3,56)	-28,41 (3,57)
Vysoká škola				29,83 (3,51)	29,97 (3,56)
Materiální zabezpečení (chybí 0–1 věcí – referenční kategorie)					
Chybí 2 věci				-7,02 (2,86)	-8,63 (2,83)
Chybí 3–6 věcí				-36,86 (4,83)	-35,52 (4,71)
Počet knih v domácnosti (251 a více – referenční kategorie)					
Maximálně 50				-83,07 (4,35)	-75,98 (4,82)
51–250				-34,19 (2,97)	-32,68 (3,00)
Frekvence diskuzí s rodiči o škole (několikrát týdně – referenční kategorie)					
Maximálně jednou měsíčně				-9,12 (4,66)	-6,69 (4,58)
Několikrát měsíčně				2,84 (3,98)	5,13 (3,97)
Pomoc s domácími úkoly od rodiny (málo častá – referenční kategorie)					
Středně častá				-20,20 (3,23)	-18,61 (3,16)
Velmi častá				-40,24 (3,43)	-38,70 (3,39)
Interakce					
Nekoresidující * neúplná rodina		7,04 (13,01)	4,18 (12,59)	13,72 (11,70)	11,69 (11,74)
Adjustované R²	0,002	0,002	0,074	0,271	0,305

Zdroj dat: PISA 2000 (vlastní výpočty).

Z Modelu 3 lze vidět, že přidáním proměnné pohlaví dítěte a počet sourozenců se vliv koresidence s prarodiči na skóre v úplných rodinách nezměnil a v neúplných rodinách klesl z 19

²⁴ Signifikanci tohoto rozdílu jsme ověřovali tak, že jsme nejdříve v modelu vynechali interakci mezi koresidencí s prarodiči a typem rodiny, poté jsme interakci do modelu přidali a sledovali jsme změnu R² (hodnota, která určuje, kolik procent variance závisle proměnné je vysvětleno variancí nezávisle proměnných). Protože k žádné změně nedošlo (statistika R² change měla hodnotu 0,000), je pravděpodobné, že vliv koresidence se v úplných a neúplných rodinách neliší.

na 16 bodů. Lze tedy říci, že tyto proměnné vztah mezi koresidencí a výsledky testu nevysvětlují, ale mají na skóre silný vliv. Chlapci například mají průměrně o 37 bodů nižší skóre než dívky a děti se dvěma sourozenci mají o 30 bodů nižší skóre než jedináčci (dětí se třemi sourozenci mají skóre oproti jedináčkům skóre nižší o 54 bodů a děti se čtyřmi sourozenci o 77 bodů).

Ukazatele socioekonomického statusu a pozornosti rodiny věnované dítěti (viz Model 4) zmenšují efekt koresidence v úplných rodinách na polovinu – stává se tak nevýznamným. V neúplných rodinách naopak přidání těchto proměnných efekt koresidence mírně zvyšuje, zůstává ale statisticky nevýznamně odlišný od nuly (na hladině významnosti 0,05). Tento výsledek podporuje hypotézu předpokládající, že efekt koresidence lze vysvětlit ukazateli socioekonomického statusu a pozornosti rodiny věnované dítěti (**H1a**).

Model 4 také ukazuje, že socioekonomický status má na skóre dětí silný vliv. Například děti rodičů se základní školou dosahují o 78 bodů méně než děti rodičů s maturitou. Podobně působí počet knih v domácnosti – děti, které mají v domácnosti maximálně 50 knih, mají o 83 bodů nižší skóre než děti s 251 a více knihami (dětí, které mají 50–250 knih, oproti nim mají o 34 bodů méně). Také materiální zabezpečení ovlivňuje čtenářskou gramotnost. Děti, které jsou nejméně zabezpečené, mají průměrně o 37 bodů méně než ti nejzabezpečenější žáci. Z ukazatelů pozornosti rodiny věnované dítěti působí na čtenářskou gramotnost pomoc s domácími úkoly – jak už naznačovala první část analýzy, asociace mezi pomocí s domácími úkoly a čtenářskou gramotností je negativní. Děti, kterým někdo pomáhá velmi často, mají skóre nižší o 40 bodů oproti těm, kterých rodina s úkoly pomáhá zřídka.²⁵ To, jak často rodiče s dětmi diskutují o škole, na dosažené skóre nemá vliv.

Model 5 obsahuje všechny analyzované proměnné, a tak z něj lze zjistit vliv koresidence s prarodiči na skóre zbavený vlivu ostatních proměnných. V úplných rodinách dosahuje tento čistý efekt 6 bodů, v neúplných rodinách 18 bodů.²⁶ Ani v jednom typu rodiny není čistý vliv koresidence s prarodiči na skóre v testu významně odlišný od nuly.

Porovnáme-li Model 3 a Model 5, lze vidět, že v pátém modelu je vliv počtu sourozenců na skóre výrazně nižší (vliv pohlaví se naopak příliš nezměnil). To znamená, že negativní vliv toho, že má dítě dva a více sourozence, může být částečně vysvětlen působením jiných

²⁵ Usuzujeme tedy, že proměnná pomoc s domácími úkoly od rodiny není jako indikátor pozornosti rodiny věnované dítěti příliš vhodná. Negativní asociaci totiž může způsobovat to, že pomoc od rodinných příslušníků vyžadují právě děti, které mají horší výsledky.

²⁶ I zde je rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami nesignifikantní (vzhledem k nulové změně R^2 po přidání interakce do modelu).

proměnných. Vzhledem k tomu, že oproti Modelu 4 má v Modelu 5 o něco menší vliv vzdělání rodičů a počet knih v domácnosti, je pravděpodobné, že negativní vliv počtu sourozenců byl částečně způsoben právě těmito faktory. Vliv ukazatelů pozornosti rodiny věnované dítěti se přidáním počtu sourozenců do modelu výrazně nezměnil. Stejně tak se nezměnil ani vliv materiálního zabezpečení.²⁷

C) SHRNU TÍ A LIMITY ANALÝZY

V Česku žije v jedné domácnosti s prarodiči necelých 20 % patnáctiletých dětí z úplných a neúplných rodin, přičemž takové soužití je častější u dětí z rodin úplných. Děti z třígeneračních a z dvougeneračních domácností se zásadně neliší v žádné z analyzovaných proměnných – nejsou znevýhodněny ani z hlediska socioekonomického statusu, ani z hlediska pozornosti, kterou jim věnuje jejich rodina.

V testu čtenářské gramotnosti však děti z třígeneračních domácností dosahují horších výsledků. Skóre těch žáků, kteří žijí s prarodiči, je průměrně o 13 bodů nižší než skóre těch, kteří s prarodiči nežijí. Výsledky analýzy tedy podporují hypotézu předpokládající existenci negativní asociace mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí (**H1**). Analýza také ukázala, že asociaci lze vysvětlit ukazateli socioekonomického statusu a pozornosti rodiny věnované dítěti – podpořila tedy i vedlejší hypotézu (**H1a**). Analýza naopak nepodpořila druhou hypotézu předpokládající silnější asociaci u dětí z neúplných rodin (**H2**). U dětí z neúplných rodin byl efekt koresidence sice vyšší než u dětí z úplných rodin, ale rozdíl mezi efektem koresidence v úplných a v neúplných rodinách nebyl statisticky významně odlišný od nuly, a proto předpokládáme, že je efekt v obou typech rodin přibližně stejný.

Bylo tedy zjištěno, že v Česku má soužití s prarodiči na výsledky dětí vliv. Analýza však má své limity. Vzhledem k tomu, že jsme pracovali s již sesbíranými daty, měli jsme k dispozici jen omezené množství informací o respondentech a jejich rodinách. Jednou z nevýhod je to, že nemáme informaci o počtu prarodičů žijících v domácnosti dítěte. Mohlo by přitom být zajímavé porovnat, jak na výsledky dítěte působí přítomnost jednoho prarodiče v domácnosti a jak na ně působí přítomnost dvou nebo více prarodičů v domácnosti. V datech z výzkumu PISA 2000 se také nerozlišuje, zda prarodiče s dítětem žijí přímo v jedné domácnosti nebo pouze ve společném domě, ale v oddělených domácnostech. Tyto dva typy

²⁷ Ve všech modelech regrese byl pro zacházení s chybějícími hodnotami zvolen způsob *exclude cases pairwise*. Pro kontrolu jsme vytvořili alternativní Model 5, v němž jsme zvolili způsob *exclude cases listwise*, a výsledky jsme porovnali. Při vynechání případů s chybějícími hodnotami se čistý efekt koresidence v úplných i neúplných rodinách mírně snížil a zůstal nesignifikantní, výrazně se tedy nezměnil. Snížil se však vliv některých ukazatelů socioekonomického statusu na skóre (především vliv základního vzdělání a nejnižšího materiálního zabezpečení). Snížil se také vliv vysokého počtu sourozenců. Vliv všech těchto proměnných však zůstal silný a signifikantní.

třigeneračního soužití přitom podle Isengarda a Szydlika [2012] vznikají z odlišných důvodů, které by mohly mít na zkoumaný vztah vliv. Rodiny v odlišných typech třigeneračních domácností se také mohou lišit z hlediska socioekonomického statusu, pozornosti rodiny věnované dítěti nebo blízkosti mezi prarodiči a vnoučaty.

Pro účely našeho výzkumu by také bylo užitečné znát charakteristiky prarodiče či prarodičů žijících s dítětem, jelikož i ony mohou působit na prospěch dítěte – školní výsledky dítěte ovlivňují například socioekonomické charakteristiky prarodičů [Anderson, Sheppard, Monden 2018]. Také vztah mezi prarodičem a vnoučetem se může lišit v závislosti na charakteristikách prarodiče jako jsou věk, pohlaví nebo ekonomická aktivita [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014]. Proto by bylo vhodné v regresi pracovat i s nimi. Užitečné by také bylo vědět, zda dítě žije s prarodičem z matčiny nebo otcovy strany, jelikož každý z nich na život dítěte může působit jinak [Tanskanen, Danielsbacka 2012].

Neméně důležitým omezením naší analýzy je stáří dat. Lze předpokládat, že dnes bude soužití s prarodiči na výsledky dětí působit jinak než v roce 2000, kdy byla data sbírána. Jelikož třigeneračních domácností v Česku postupně ubývá [Kuchařová et al. 2017], je možné, že i jejich vliv na děti se mění. V budoucnu by tedy bylo vhodné tuto závislost pomocí vhodných dat prozkoumat.

Nelze opomenout ani problém kauzality. Z dat PISA nelze zjistit, zda horší výsledky dětí způsobuje koresidence s prarodiči, nebo koresidence častěji vzniká v rodinách, v nichž mají děti horší výsledky (případně jsou znevýhodněné v oblastech, které na výsledky mohou působit). Tento problém by bylo možné vyřešit například prostřednictvím panelových dat, díky nimž bychom také mohli rozlišit efekt krátkodobé a efekt dlouhodobé koresidence [srov. Pong, Chen 2010].

ZÁVĚR

Vlivem koresidence s prarodiči na různé aspekty prospěchu dítěte už se zabývalo mnoho studií. Většina z nich prokázala, že soužití s prarodiči má na prospěch dětí negativní vliv (za všechny například Danielsbacka, Tanskanen, Erola [2017] a Monsedur, Elder [2011]). Ukázalo se však, že v méně vyspělých zemích tomu může být naopak – dětem z třigeneračních domácností se může dařit lépe než těm z domácností dvougeneračních [Pong, Chen 2010]. Za horší prospěch dětí z třigeneračních domácností ve vyspělých zemích může především jejich nižší socioekonomický status a menší pozornost, kterou rodiče věnují dětem. V méně vyspělých zemích však třigenerační domácnosti socioekonomicky znevýhodněné nejsou – a zřejmě proto

v nich soužití s prarodiči na děti nepůsobí negativně [Kreidl, Hubatková 2014; Danielsbacka, Tanskanen, Erola 2017].

Ačkoliv už byl vliv soužití s prarodiči na výsledky dětí zkoumán mnohokrát, na českých datech zatím zkoumán nebyl. Cílem této práce tedy bylo zjistit, zda a v jaké míře ovlivňuje soužití s prarodiči výsledky v testu čtenářské gramotnosti u českých dětí a zda existuje nějaký rozdíl v tom, jak soužití s prarodiči působí na výsledky dětí v úplných a v neúplných rodinách. K zodpovězení těchto otázek nám sloužila data z první vlny výzkumu PISA, která se konala v roce 2000. Data byla analyzována metodou mnohonásobné lineární regrese.

Analýza ukázala, že děti z třígeneračních domácností mají průměrně o 13 bodů nižší skóre než děti z domácností dvougeneračních. Výsledky analýzy tedy podpořily hypotézu předpokládající negativní asociaci mezi koresidencí s prarodiči a výsledky dětí (**H1**). Stejně tak podpořily vedlejší hypotézu o tom, že asociace může být vysvětlena socioekonomickým statutem a pozorností rodiny věnované dítěti (**H1a**). Analýza také ukázala, že vliv koresidence s prarodiči na výsledky se v úplných a neúplných rodinách významně neliší. Druhou hypotézu předpokládající silnější asociaci v neúplných rodinách tedy výsledky analýzy nepodpořily (**H2**).

Cíl práce byl tedy naplněn – bylo zjištěno, že v Česku má soužití s prarodiči na výsledky dětí vliv a že se tento vliv v úplných a v neúplných rodinách výrazně neliší. Kromě toho se potvrdilo, že velká část efektu koresidence může být vysvětlena působením jiných proměnných. V budoucnu by bylo možné prozkoumat asociaci mezi soužitím s prarodiči a výsledky dětí hlouběji. S pomocí jiných, z hlediska rodinného prostředí podrobnějších dat by například bylo možné zkoumat, jak je tato asociace ovlivněna počtem prarodičů v domácnosti nebo jejich charakteristikami – například pohlavím, věkem nebo socioekonomickým statutem. Také by bylo možné studovat, jestli na dítě působí rozdílně to, zda žije s prarodiči v jedné domácnosti nebo pouze v jednom domě, avšak v oddělených domácnostech. Prostřednictvím panelových dat by také bylo možné rozlišit vliv dlouhodobé a krátkodobé koresidence a vyřešit problém kauzality (tedy zjistit, zda soužití s prarodiči způsobuje horší výsledky dětí, nebo mají děti s horšími výsledky k tomuto soužití větší tendenci).

BIBLIOGRAFIE

- Ainsworth, J. W. 2002. „Why Does It Take a Village? The Mediation of Neighborhood Effects on Educational Achievement.“ *Social Forces* [online] 81 (1): 117-152.
- Ananat, E. O., G. Michaels. 2008. „The Effect of Marital Breakup on the Income Distribution of Women with Children.“ *The Journal of Human Resources* 43 (3): 611–629.
- Anderson, L., P. Sheppard, C. Monden. 2018. „Grandparent Effects on Educational Outcomes: A Systematic Review.“ *Sociological Science* 5: 114–142.
- Astone, N. M., S. S. McLanahan. 1991. „Family Structure, Parental Practices and High School Completion.“ *American Sociological Review* 56 (3): 309–320.
- Attar-Schwartz, S., J. -P. Tan, A. Buchanan, E. Flouri, J. Griggs. 2009. „Grandparenting and Adolescent Adjustment in Two-Parent Biological, Lone-Parent, and Step-Families.“ *Journal Of Family Psychology: JFP* 23 (1): 67–75.
- Attias-Donfut, C., M. Segalen. 2002. „The Construction of Grandparenthood.“ *Current Sociology* 50 (2): 281–294.
- Bengtson, V. L. 2001. „Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds.“ *Journal of marriage and the family* 63 (1): 1–16.
- Blau, P. M., O. D. Duncan, A. Tyree. 2008. „The Process of Stratification.“ Pp. 486–497 in Grusky, D. B., M. C. Ku, S. Szelenyi. *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview Press.
- Castro, M., E. Expósito-Casas, E. López-Martín, L. Lizasoain, E. Navarro-Asencio, J. L. Gaviria. 2015. „Parental Involvement on Student Academic Achievement: A Meta-Analysis.“ *Educational Research Review* 14: 33–46.
- Coall, D. A., R. Hertwig. 2010. „Grandparental Investment: Past, Present, and Future.“ *Behavioral and Brain Sciences* 33 (1): 1–19.
- ČSÚ. 2007. „*Příjmy a životní podmínky domácností – 2005*.“ ČSÚ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 14. 4. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-cr-2005-5908rtk2je>.
- ČSÚ. 2018. „*Příjmy a životní podmínky domácností – 2017*.“ ČSÚ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 14. 4. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-rn2to6gtkz>.
- Danielsbacka, M., A. O. Tanskanen, J. Erola. 2017. „Educational Test Scores among Adolescents in Three-Generational Households in 20 countries.“ *Finnish Yearbook of Population Research* 51: 3–22.
- Davis, K., W. E. Moore. 2008. „Some Principles of Stratification.“ Pp. 30–33 in Grusky, D. B., M. C. Ku, S. Szelenyi. *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview Press.
- Davis-Kean, P. E. 2005. „The Influence of Parent Education and Family Income on Child Achievement: The Indirect Role of Parental Expectations and the Home Environment.“ *Journal of Family Psychology* 19 (2): 294–304.
- Diekmann, A., K. Schmidheiny. 2004. „Do Parents of Girls Have a Higher Risk of Divorce? An Eighteen-Country Study.“ *Journal of Marriage and Family* 66 (3): 651–660.

- Downey, D. B. 1995. „When Bigger Is Not Better: Family Size, Parental Resources, and Children's Educational Performance.“ *American Sociological Review* 60 (5): 746–761.
- Fan, X., M. Chen. 2001. „Parental Involvement and Students' Academic Achievement: A Meta-Analysis.“ *Educational Psychology Review* 13 (1): 1.
- Fučík, P., M. Lakomý. 2014. „Vývoj vzdělanostních distinkcí v rodičovských drahách.“ Pp. 35–65 in Chromková Manea, B. *Rodičovské dráhy. Dvacet let vývoje české porodnosti v sociologické perspektivě*. Brno: Muni Press.
- Hampden-Thompson, G. 2009. „Are Two Better than One? A Comparative Study of Achievement Gaps and Family Structure.“ *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 39 (4): 517–534.
- Hango, D. 2007. „Parental Investment in Childhood and Educational Qualifications.“ *Social Science Research* 36 (4): 1371–1390.
- Hardy, M. A. 1993. *Regression with Dummy Variables*. Newbury Park: Sage Publications.
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost* 12 (1): 15–26.
- Hetherington, E. M., M. Stanley-Hagan, E. R. Anderson. 1989. „Marital transitions: A child's perspective.“ *American Psychologist* 44 (2): 303–312.
- Hirschová, M., M. Kreidl. 2012. „Vliv počtu sourozenců na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost v ČR.“ *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 48 (4): 697–735.
- Höhne, S., V. Kuchařová, J. Paloncyová. 2016. *Rodiny s dětmi v České republice: Sociodemografická struktura, finanční a materiální podmínky*. Praha: VÚPSV.
- Isengard, B., M. Szydlik. 2012. „Living Apart (or) Together? Coresidence of Elderly Parents and Their Adult Children in Europe.“ *Research on Aging* 34 (4): 449–474.
- Jencks, Ch., M. Smith, H. Acland, M. J. Bane, D. Cohen, H. Gintis, B. Heyns, S. Michelson. 2008. „A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America.“ Pp. 498–504 in Grusky, D. B., M. C. Ku, S. Szelenyi. *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview Press.
- Katrňák, T. 2004. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Knoke, D., G. W. Bohrnstedt, A. P. Mee. 2002. *Statistics for Social Data Analysis*. 4. vydání. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Kreidl, M. 2008. *Cesty ke vzdělání: Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnosti v socialismu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Kreidl, M., B. Hubatková. 2014. „Does Coresidence with Grandparents Reduce the Negative Association between Sibship Size and Reading Test Scores? Evidence from 40 countries.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 38: 1–17.
- Kuchařová, V. et al. 2017. *Zpráva o rodině*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Lareau, A. 2000. *Home Advantage: Social Class and Parental Intervention in Elementary Education*. 2. vydání. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- Mareš, P., L. Rabušic, P. Soukup. 2015. *Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS*. Brno: Masarykova univerzita.
- Matějů, P., P. Soukup, J. Basl. 2007. *Educational Aspirations in a Comparative Perspective: The Role of Individual, Contextual and Structural Factors in the Formation of Educational Aspirations in OECD Countries*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Matějů, P., M. L. Smith, J. Basl. 2010. „Rozdílné mechanismy – stejné nerovnosti. Změny v determinaci vzdělanostních aspirací mezi roky 1989 a 2003.“ Pp. 227–249 in *Nerovnosti ve vzdělávání: Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- McLanahan, S. S., G. Sandefur. 1994. *Growing Up with a Single Parent. What Hurts, What Helps*. Cambridge: Harvard University Press.
- Monserud, M. A., G. H. Elder. 2011. „Household Structure and Children's Educational Attainment: A Perspective on Coresidence with Grandparents.“ *Journal of Marriage* 73 (5): 981-1000.
- Možný, I. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.?
- MPSV. 2004. *Národní zpráva o rodině*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- OECD. 1999. *Measuring Student Knowledge and Skills: A New Framework for Assessment* [online]. Paris: OECD [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/education/measuring-student-knowledge-and-skills_9789264173125-en.
- OECD. 2000. *Measuring Student Knowledge and Skills: The PISA 2000 Assessment of Reading, Mathematical and Scientific Literacy* [online]. Paris: OECD [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/education/measuring-student-knowledge-and-skills_9789264181564-en.
- OECD. 2001. *Knowledge and Skills for Life: First Results from PISA 2000* [online]. Paris: OECD [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/education/knowledge-and-skills-for-life_9789264195905-en.
- OECD. 2002. *Manual for the PISA 2000 Database* [online]. Paris: OECD [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/education/programme-for-international-student-assessment-pisa_9789264176201-en.
- Ochilree, G. 2006. *Grandparents, Grandchildren and the Generation in Between*. Melbourne: Australian Council for Education Research Press.
- Pong, S. -L., V. W. Chen. 2010. „Co-Resident Grandparents and Grandchildren's Academic Performance in Taiwan.“ *Journal of Comparative Family Studies* 41 (1): 111–129.
- Tanskanen, A. O., M. Danielsbacka. 2012. „Beneficial Effects of Grandparental Involvement Vary by Lineage in the UK.“ *Personality and Individual Differences* 53 (8): 985–988.
- Taubman, P. 1989. „Role of Parental Income in Educational Attainment.“ *The American Economic Review* 79 (2): 57-61.
- Taylor, P., J. Passel, R. Fry, R. Morin, W. Wang, G. Velasco, D. Dockterman. 2010. *The Return of the Multi-Generational Family Household*. Washington DC: Pew Research Center: A Social & Demographic Trends Report.

- Trhlíková, J., H. Úlovcová. 2010. „Vliv rodinného zázemí na předčasné odchody ze vzdělávání a dlouhodobou nezaměstnanost mladých lidí.“ Pp. 151-179 in *Nerovnosti ve vzdělávání: Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Uhlenberg, P. 2004. „Historical Forces Shaping Grandparent-Grandchild Relationships: Demography and Beyond.“ Pp. 77–97 in Silverstein, Merril (Ed.). *Intergenerational Relations across Time and Place*. New York: Springer Publishing Company.
- United Nations Development Programme. 2002. *Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World* [online]. New York: Oxford University Press [cit. 15. 4. 2018]. Dostupné z: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf.
- United Nations Development Programme. 2016. *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone* [online]. New York: United Nations Development Programme [cit. 15. 4. 2018]. Dostupné z: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. 2005. *Living Arrangements of Older Persons around the World* [online]. New York: United Nations [cit. 10. 4. 2018]. Dostupné z: <http://www.un.org/esa/population/publications/livingarrangement/report.htm>.
- Wänström, L., B. Wegmann. 2017. „Effects of Sibship Size on Intelligence, School Performance and Adult Income: Some Evidence from Swedish Data.“ *Intelligence* 62: 1–11.
- Wilson, W. J. 1997. *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. New York: Vintage Books.
- Yan, X., X. Su. 2009. *Linear Regression Analysis: Theory and Computing*. Singapore: World Scientific.
- Zajonc, R. B. 1976. „Family Configuration and Intelligence.“ *Science* 192 (4236): 227-236.

SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK

Obrázek 1: Konceptuální model.	14
Obrázek 2: Návod pro výpočet standardních chyb plausibilních hodnot za použití Excelu. ..	17
Tabulka 1: Absolutní a relativní četnosti dětí podle koexistence s prarodiči, jejich průměrné skóre v testu čtenářské gramotnosti a směrodatné odchylky (v závorkách).	21
Tabulka 2: Exogenní proměnné. Absolutní a relativní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.	22
Tabulka 3: Socioekonomický status. Absolutní a relativní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.	23
Tabulka 4: Pozornost rodiny věnovaná dítěti. Absolutní a relativní (v závorkách) četnosti dětí v jednotlivých kategoriích proměnných a průměrné skóre se směrodatnými odchylkami (v závorkách) v daných kategoriích.	24
Tabulka 5: Průměrné hodnoty a směrodatné odchylky pěti plausibilních hodnot.	25
Tabulka 6: Odhadnuté nestandardizované koeficienty a standardní chyby (v závorkách) modelů mnohonásobné lineární regrese pro výsledky testu čtenářské gramotnosti.	26

JMENNÝ INDEX

- Ainsworth 10
Ananat 13
Anderson, E. R. 11
Anderson, L. 29
Astone 11
Attar-Schwartz 11
Attias-Donfut 6
Basl 10
Bengston 6
Blau 8
Bohrnstedt 20
Castro 10
Coall 11
Danielsbacka 5, 10, 11, 12, 29, 30
Davis 8
Davis-Kean 5, 9
Diekmann 13
Downey 14
Duncan 8
Elder 12, 29
Erola 5, 10, 11, 12, 29, 30
Fan 10, 24
Fučík 14
Hampden-Thompson 11
Hango 13
Hardy 19
Hasmanová Marhánková 7, 29
Hertwig 11
Hetherington 11
Hirschová 5, 14
Höhne 8
Hubatková 5, 11, 12, 13, 30
Chen, M. 10, 24
Chen, V. W. 5, 12, 29
Isengard 7, 29
Jencks 9
Katrňák 5
Knoke 20
Kreidl 5, 9, 11, 12, 13, 14, 20, 30
Kuchařová 5, 7, 8, 13, 29
Lakomý 14
Lareau 10
Mareš 20
Matějů 10
McLahanan 5, 10, 11, 12
Mee 20
Michaels 13
Monden 29
Monsedur 12, 29
Moore 8
Možný 5, 9
Ochiltree 6
Paloncyová 8
Pong 5, 12, 29
Rabušic 20
Sandefur 5, 10, 11, 12
Segalen 6
Sheppard 29
Schmidheiny 13
Smith 10
Soukup 10, 20
Stanley-Hagan 11
Su 19
Szydlik 7, 29
Štípková 7, 29
Tanskanen 5, 10, 11, 12, 29, 30
Taubman 9
Taylor 8
Trhlíková 9
Tyree 8
Uhlenberg 6
Úlovcová 9
Wänström 14
Wegmann 14
Wilson 10
Yan 19
Zajonc 14

ANOTACE

Cílem této práce bylo zjistit, zda a v jaké míře ovlivňuje koresidence s prarodiči školní výsledky dětí z úplných a neúplných rodin. Práce je složena ze dvou částí – teoretické a empirické. Teoretická část se zabývá mezigeneračními vztahy a vícegeneračním soužitím (především v Česku) a zasazuje práci do kontextu tématu sociální stratifikace. Teoretická část také shrnuje výsledky klíčových studií na téma vliv rodiny na prospěch dítěte (a především vliv koresidence s prarodiči na prospěch dítěte). V empirické části byla použita česká data z mezinárodního výzkumu PISA 2000 a jako indikátor školních výsledků dětí bylo použito skóre v testu čtenářské gramotnosti. Data byla analyzována metodou mnohonásobné lineární regrese. Předpokládali jsme, že koresidence s prarodiči je negativně asociována s výsledky dětí a že tato asociace může být vysvětlena ukazateli socioekonomického statusu a pozornosti rodiny věnované dítěti. Rovněž jsme předpokládali, že tato negativní asociace je silnější u dětí z neúplných rodin než u dětí z úplných rodin. Výsledky analýzy ukázaly, že koresidence s prarodiči je s výsledky dětí negativně asociována. V závislosti na typu rodiny se asociace významně neliší. Bylo také zjištěno, že negativní asociace může být vysvětlena ukazateli socioekonomického statusu a pozornosti, kterou rodina věnuje dítěti.

Klíčová slova: koresidence s prarodiči, školní výsledky, čtenářská gramotnost, PISA, třígenerační domácnosti

Počet znaků: 87 978

ABSTRACT

The aim of this thesis was to determine whether and to what extent does coresidence with grandparents affect the educational achievement of children from two-parent and single-parent families. Thesis consists of two parts – theoretical and empirical. The theoretical part focuses on intergenerational relationships and multigenerational coresidence (mainly in Czech Republic), it shows how this thesis is connected to the topic of social stratification and it summarizes the results of key studies focused on how family affects children educational achievement (and especially how coresidence with grandparents affects it). In the empirical part of the thesis we used Czech data from an international research PISA 2000. As an indicator of the educational achievement, we chose the reading literacy test scores. For our data analysis we chose the multiple linear regression method. We assumed that coresidence with grandparents is negatively associated with educational achievement and that this association can be explained by socioeconomic status indicators and parental involvement indicators. We also assumed that negative association is stronger among children from single-parent families than among children from two-parent families. The results of analysis showed that there is significant negative association between coresidence with grandparents and children achievement. The association does not significantly differ depending on the type of family. It was also found that negative association can be explained by socioeconomic status indicators and parental involvement indicators.

Key words: coresidence with grandparents, educational achievement, reading literacy, PISA, three-generational households

Number of characters: 87 978